Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej 19
ISSN 1898-4215; e-ISSN 2544-3143
Copyright © by Iryna Zhylenko 2026
Creative Commons: Uznanie Autorstwa 4.0 (CC BY 4.0)
https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/
https://doi.org/10.31338/2544-3143.si.2026-19.8

Iryna Zhylenko
Państwowy Uniwersytet w Sumach
i.zhylenko@journ.sumdu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-1982-710X

„НОТАТНИК" ЮРІЯ ЛИПИ ЯК ТЕКСТ КУЛЬТУРИ: МІЖ СМИСЛОТВОРЕННЯМ І ДЕКОНСТРУКЦІЄЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Yurii Lypa's "Notatnyk" as a Cultural Text: Between Meaning-Making and the Deconstruction of National Identity

Abstract

The article is devoted to the analysis of one of the most striking examples of Ukrainian interwar essayistic prose – Yurii Lypa's collection "Notatnyk" ("Notebook") (1936), which embodies his worldview position. This work combines features of a cultural manifesto, aphoristic writing, diary reflection, and ideological journalism. The central theme of the book is the reflection on national identity, the critique of spiritual apathy, and meditation on the cultural mission of the Ukrainian intelligentsia.

It is emphasized that Yurii Lypa appears as a profound thinker, a Ukrainian patriot, and a "panegyrist of the Ukrainian nation" (H. Kostelnyk). He interprets the nation as an ethical community formed through will, faith, and the capacity for meaning-making. For this reason, "Notatnyk" can be understood as a cultural text in which the ideas of modern nation-building are combined with the philosophical foundations of cultural action.

The study integrates hermeneutic (H.-G. Gadamer, P. Ricoeur) and deconstructive (J. Derrida, R. Barthes) approaches. From a hermeneutic perspective, "Notatnyk" is revealed as a manifestation of a cultural tradition that strives for self-knowledge through the interpretation of the past, the comprehension of the present, and the projection of the future. Deconstructive reading, by contrast, highlights it as a fragmentary and polyphonic text in which ideological rhetoric coexists with inner doubts, contradictions, and signs of existential fatigue. Special attention is paid to the author's image-making strategies: psychologism, symbolism that deepens the understanding of the ideological and artistic content, Lypa's position regarding the events of the civil war, and the peculiarities of his creative method.

Central to the work is the image of Ukraine as a spiritual community striving to find not only a political form but, above all, an inner essence. Oppositional characters are also analyzed – figures that reflect national affirmation, as well as negatively connoted figures that embody spiritual degradation. It is demonstrated that the collection functions as a palimpsest – an open text in which interpretation and destruction, tradition and doubt coexist. Its meanings emerge in a constant dialogue between the author, the national tradition, and the contemporary reader. Yurii Lypa's work is not only a source of cultural memory but also a dynamic model of cultural perception that exists between destruction and the creation of new meanings.

Keywords: Yurii Lypa, short story collection "Notatnyk", interpretation, deconstruction, cultural text, nation-building, memory

Творчість Юрія Липи – одна з центральних складових інтелектуального дискурсу української еміграції міжвоєнного періоду. Його „Нотатник" – унікальний документ духовного й інтелектуального спротиву, у якому віддзеркалюється не лише індивідуальна авторська свідомість, а й формуються уявлення про культуру як простір самоусвідомлення нації. Цей текст постає не лише як художній чи мемуарний корпус, а як складний культурний феномен, у якому особистий досвід митця переплітається з історичною пам'яттю, а індивідуальна рефлексія – із колективними уявленнями про національну ідентичність.

З передмови до І тому „Нотатника" (1936), виданого 1955 року в діаспорі, дізнаємося основні відомості про життєвий шлях Юрія Липи:

> Син відомого українського письменника і громадського діяча Івана Липи, народився 1900 року в Одесі. Тут закінчив середню школу і в 1917 році почав свою літературну діяльність. З перших днів української національної революції

включився в ряди її активних учасників, спершу – як організатор української видавничої справи в Одесі, заснувавши видавництво „Народний Стяг", а згодом – як вояк збройних сил молодої української держави, добровольцем вступивши до армії УНР, де був козаком куреня морської піхоти[1].

Подальший життєвий шлях Юрія Липи пов'язаний із різними культурними та політичними осередками української еміграції та підпілля. Серед топонімів, що окреслюють простір його діяльності, – Кам'янець-Подільський, Тарнів, Познань, Львів, Волинь.

Важливим у його житті є варшавський період (1928–1943), коли Юрій Липа мешкав у Польщі, студіював в університеті, працював за лікарським фахом і водночас активно долучався до українського культурного та політичного життя. У Варшаві він редагував часопис „Чорномор'я", разом з Євгеном Маланюком заснував націоналістичну групу „Танк", а також був співзасновником Українського Чорноморського інституту. Під час Другої світової війни письменник перебував переважно в Галичині, пов'язавши свою літературну діяльність із визвольно-революційним підпіллям. У цій боротьбі він і загинув[2].

Наведені біографічні відомості дають лише загальне уявлення про життєвий шлях митця, однак справжній масштаб його духовної й інтелектуальної постаті розкривається насамперед у творчості. Особливе місце в ній займає „Нотатник" у 3-х томах, який доцільно розглядати не лише як художній цикл, а як своєрідний культурний маніфест і динамічну модель осмислення культури, що розгортається між руйнуванням усталених смислів і їхнім новим смислотворенням.

Проблема національної ідентичності посідає провідне місце в гуманітарній науці, адже саме вона є ключем до розуміння культури як процесу смислотворення. Як зазначав Стюарт Голл, ідентичності ніколи не були унітарними, а в новітній час стають фрагментованими, народжуючись через різні, антагоністичні дискурси[3]. Ця теза особливо релевантна для аналізу циклу новел „Нотатника", де національна іден-

[1] Ю. Липа, *Нотатник: новелі*, т. І, Канадсько-український бібліотечний центр 1955, с. 5–6.

[2] Ibidem.

[3] S. Hall, *Introduction. Who Needs "Identity"? Questions of Cultural Identity*, ed. by Stuart Hall and Paul du Gay, SAGE Publications, London 2000, p. 4.

тичність постає не як сталий факт, а як динамічний процес між творенням і руйнуванням.

У герменевтичній традиції Г.-Ґ. Ґадамера розуміння культурного тексту трактується як акт самопізнання, де зливаються горизонти минулого й теперішнього. Науковець зокрема зазначає:

> Коли наша історична свідомість переноситься до історичних горизонтів, то йдеться зовсім не про відхід в якісь чужі світи, нічим не пов'язані з нашим власним: ні, усі вони, разом взяті, складають один великий, внутрішньо рухомий горизонт, що, виходячи за рамки сучасності, охоплює сторичні глибини нашої самосвідомості[4].

„Нотатник" постає простором перетину особистого досвіду й національної пам'яті. Водночас сучасний підхід до аналізу національних наративів неможливий без урахування деконструкції. У „Літературознавчій енциклопедії" підкреслюється, що деконструкція передбачає подолання метафізичних засад літератури, „зміщення смислових меж, перевертання опозиційних термінів, розхитування норм текстуальних і дискурсивних практик"[5]. Таким чином, герменевтика дає змогу розглядати твір як зустріч особистого й колективного досвіду, а деконструктивізм (Ж. Дерріда, Р. Барт) – як поліфонічну структуру, що виявляє суперечливість смислів.

В українському літературознавстві спадщина Юрія Липи довго залишалася поза увагою. Лише з 1990-х рр. почалося її повернення до поля культурної пам'яті. Валентина Саєнко аналізує художню структуру „Нотатника", Неллі Левицька – характеротворення, Микола Васьків – інтертекстуальність. Леонід Череватенко зазначає, що Липа „перепробував чи не всі жанри і способи подачі матеріалу"[6], а Ірина Руснак підкреслює національну детермінованість його героїв[7]. На думку Надії

---

[4] Г.-Ґ. Ґадамер, *Істина і метод*, пер. з нім., т. 1: *Герменевтика: основи філософської герменевтики*, Юніверс, Київ 2000, с. 282.

[5] *Літературознавча енциклопедія*: у 2 т., автор-укладач Ю. І. Ковалів, т. 1, Академія, Київ 2007, с. 264.

[6] Л. Череватенко, *„Господь міцним мене створив і душу дав нерозділиму"* [у:] Ю. Липа, *Нотатник*, Український Світ, Київ 2000, с. 10.

[7] І. Руснак, *Художній світ новели „Закон" Юрія Липи* [у:] *Сьомі Липівські читання: збірник матеріалів*, Київ 2015, с. 128–129.

Колощук, у „Нотатнику" сконцентровано мотиви боротьби, жертовності, відповідальності[8]. Отже, підхід до тритомника Юрія Липи як тексту культури є закономірним: „новелістично-повістевий ланцюг вибудувано органічно, з єдністю ідеї, інтонації та соціально-політичного тла"[9]. Це дає змогу розглядати „Нотатник" як простір між смислотворенням і деконструкцією національної ідентичності.

Перший том „Нотатника" зосереджується на темі війни й національного пробудження. У новелі „Рубан" Липа створює образ ватажка, який уособлює і силу, і трагізм українського руху. Рубан – не лише герой, а й символ нації, яка шукає лад серед анархії. Автор так описує свого героя: „Лице його палає, а кінь стугонить по землі… Рубан, зручно маневруючи, виводить загін … майже без страт у людях"[10]. Воля й відвага у ньому контрастують із безладом „жлобні із Злодійських балок", які йдуть „на грабіж"[11].

Але ця героїка не є остаточною. Деконструкція починається тоді, коли народний ватажок перетворюється на мішень. Його страчують, і на тілі з'являється напис: „Тут висить Рубан, нищитель російських людей"[12]. Персонаж, який уособлював порядок, стає знаком безладу. Так Липа показує: кожен акт смислотворення – неминуче тимчасовий. У межах революційного хаосу ідентичність постає як боротьба за сенс, що весь час вислизає.

Поруч із „Рубаном" стоїть новела „Закон", у якій Юрій Липа розкриває моральний вимір війни – боротьбу не лише за територію, а й за духовні засади людського існування. Хорунжий Завойко шукає справедливості, але змушений чинити насильство. Його побратим Безкровний убиває хлопця-зрадника зі словами: „У нас кажуть: отець, мать – єдин закон. Єдин закон, оставсь іще, пане хорунжий, на світі"[13]. Закон, який мав би бути джерелом добра, стає виправданням

[8] Н. Колощук, *Мариністські та одеські мотиви в повісті Юрія Липи „Гринів"*, „Актуальні проблеми слов'янської філології" 2011, вип. XXIV, ч. 2, с. 276.

[9] В. Саєнко, *Новелістика Юрія Липи: особливості поетики*, „Проблеми сучасного літературознавства" 2013, вип. 17, с. 146–147.

[10] Ю. Липа, op. cit., с. 23.

[11] Ibidem, с. 42.

[12] Ibidem, с. 62.

[13] Ibidem, с. 90.

злочину. Це парадокс, що руйнує будь-яку стабільність ідеї „свого". У фіналі хорунжому ввижається: „душа його відлітає високо, вгору, як жайворонок… серед порожнього степу, мов смолоскип горить. В руці Закону"[14]. Символ світла тут двоїстий: він і просвітлення, і передчуття загибелі. Автор таким чином деконструює саму категорію „закону" як опори буття, показуючи, що вона не здатна втримати людину на межі катастрофи.

Як бачимо, ці новели розгортають діалектику „Нотатника": смислотворення через опір – і деконструкцію через сумнів. Герої шукають абсолют, але знаходять лише крихку правду про людину в історії.

Наступним етапом у художній логіці збірки є новела „Кіннотчик", де Липа показує, як героїчний міф руйнується зсередини. Сотник Недайхата, типовий герой визвольної епопеї, постає у комічному світлі. Він з'являється „у білизні, з чорним чубом і довгоносий", виправдовуючи свою запізнілість „лицарським обов'язком" перед жінкою[15]. Письменник іронізує над самим кодом героїзму: війна, зображена через тілесність і випадковість, втрачає патос і перетворюється на карнавал. Недайхата тікає, перевдягається, блукає між арміями, втрачаючи і форму, і сенс. „Ні, не попався", – говорить він, радіючи і стріляючи першим[16]. Це вже не герой, а людина, керована інстинктом виживання. У фіналі він повертається до армії, де його заарештовують „за легковаження наказів начальника", а пафос жертовності руйнується остаточно.

Тему маргінальності й розпаду Юрій Липа розвиває у новелі „Петька Клим, нальотчик", що відтворює одеське злодійське середовище 1919–1920 рр. Уже перша фраза твору задає іронічний тон: „Злодії оповістили війну денікінській поліції. Війну відкриту. Ніколи одесити не мали ліпшої забави"[17]. Сміх і карнавал стають формою деконструкції: закон і беззаконня міняються місцями, анархія стає нормою. Поліція, перелякана й жалісліва, фактично долучається до безчинства. Влада і злочинність зливаються в єдиний потік руйнації. Петька, головний герой, представник „блатного світу", певним чином перетворюється

[14] Ibidem, c. 91.
[15] Ibidem, c. 80.
[16] Ibidem, c. 83.
[17] Ibidem, c. 71.

на культурний символ. Він живе за власним кодексом, має „вроджене почуття театральности". Його злочини є формою соціального протесту проти системи, що втратила будь-яку моральну основу. Появу такого персонажа в Юрія Липи можна вважати народженням нового типу „народного месника", породженого ураганом революції. Однак автор і тут застосовує деконструкцію: смерть Петьки – банальна розправа у бандитському середовищі, але водночас символ загибелі ілюзорної свободи. Маргінальний світ, який намагається замінити колоніальні структури влади, приречений на самознищення. Іронічний стиль Липи підкреслює парадокс: навіть злочинність намагається творити сенс, однак цей сенс розпадається. Так новела перетворюється на алегорію національної ідентичності, що шукає себе в межовій ситуації. Герої опираються системі, але не створюють нової. У цьому й полягає суть липівської філософії: смислотворення можливе навіть у руїні, та без духовної основи воно неминуче перетворюється на безлад.

У II томі „Нотатника" Юрій Липа переносить фокус із фронту на повсякденне життя, осмислюючи духовну основу національної ідентичності. Новела „Коваль Супрун" – одна з найглибших у філософському сенсі. Супрун кує не лише метал, „де залізо гуде, а іскри сипляться, мов зорі"[18], а й власний внутрішній лад. Його праця – акт молитви й смислотворення. У ньому відчувається архетип народного героя, який говорить: „все можу" і „все зробив би". Поворотним моментом стає триденне читання „Кобзаря": „Було чутно, як хтось проказував слова, як хтось зітхав жалісно і стогнав, як ранений у саме серце". „Замусолена невеличка книжечка" стає для нього оберегом і кодом оновленої свідомості. Під впливом Шевченкового слова коваль кличе: „…ідіть за мною, люди!", перетворюючись на міфологічного культурного героя, носія пробудження народу. Водночас автор деконструює героїчний міф. Супрун залишається сам у знищеному селі, де „вогонь, що мав очищати, спалює залишки минулого". Символ праці стає знаком втрати: він „не знає, для кого кує"[19]. Національна ідентичність розчиняється разом з матеріальними формами культури, і лише

[18] Ю. Липа, *Нотатник: новелі*, Канадсько-український бібліотечний центр 1955, т. II, с. 37.

[19] Ibidem, с. 38.

„залізний звук молота" нагадує про її колишню силу. Так Юрій Липа перетворює образ коваля на модель українського світу – між вірою й спустошенням. Смислотворення в новелі здійснюється через пам'ять і працю, а деконструкція – через усвідомлення того, що й святе ремесло може звучати не як гімн, а як відлуння загубленого слова.

У новелі „Бляшанки" Липа зображує військову повсякденність, де навіть буденні речі – консерви – набувають символічного виміру. „На полях, де вчора лежали вбиті, сьогодні збирають бляшанки"[20]. Це метафора виживання і пам'яті: культура на руїнах війни перетворює уламки на знаки. Митець майстерно трансформує побутову деталь на філософський символ: матеріальні рештки війни стають слідами культури, носіями пам'яті про присутність людини. У цьому – глибинне смислотворення. Водночас тут бачимо і деконструкцію: ідея слави розкладається на залізо й іржу. Усе героїчне редукується до буденного, але саме буденність зберігає правду. Липа демонструє, що культура виживає не через великі гасла, а через прості дії – пам'ятати, зберігати. Це його відповідь на апокаліптичність першого тому: якщо світ розпадається, то смисл треба кувати заново – у дрібницях, у пам'яті, у мові.

Тексти другого тому показують, що національна ідентичність не лише воює, а й працює, пам'ятає, живе. Саме в дрібних жестикуляціях – у молоті коваля, у зборі бляшанок – народжується новий смисл українського буття.

Найвищого рівня психологічного й філософського осмислення теми національної ідентичності досягає Юрій Липа у ІІІ томі „Нотатника". Якщо перші дві книги фокусували увагу на активному героєві, який бореться, працює й говорить, то у третьому томі поступається місцем мовчанню, а боротьба – внутрішньому опору.

Новела „Гринів" – психологічна драма про українського вояка, який потрапляє в полон і проходить тортури. Автор пише: „Його били, питали, а він мовчав. Бо слова вже не було"[21]. Герой, якого катують, продовжує мовчати, зберігаючи останній бастіон – внутрішню свободу. „Він чув, як тріщить у ньому кістка, але мовчав – бо не мав уже слів"[22].

[20] Ibidem, c. 64.

[21] Ю. Липа, *Нотатник: новелі*, Канадсько-український бібліотечний центр 1955, т. ІІІ, с. 18.

[22] Ibidem.

У цьому виявляється парадокс: позбавлений слова, герой зберігає гідність. Втрата мови стає деконструкцією суб'єктності: нація, позбавлена голосу, опиняється на межі зникнення. Та Липа показує, що навіть у цій німоті живе пам'ять. Мовчання Гриніва – це акт духовної концентрації, християнська аскеза, де істина народжується через страждання. Письменник переосмислює поняття героїзму: не вигук, а тиша стає знаком сили, а його герой – це архетип мученика нації, котра „мовчить, але стоїть". Як і у Шевченка, тут важить не промова, а моральна висота. Юрій Липа деконструює героїчний міф і водночас формує новий – міф тиші, де нація зберігає себе без голосу, але з пам'яттю про минуле.

Один із перших українських текстів про тоталітарне знеособлення – новела „Номер двадцять восьмий", яка переносить дію у табір військовополонених – той простір, де особистість знищують системно. „Не було імен, були номери. Але між ними все одно жили очі"[23]. У цих словах закладено головну ідею твору: навіть у світі знеособлення залишаються погляди – іскри людяності.

Герой із номером 28 намагається зберегти себе через пам'ять. Він розповідає іншим історії про свій дім, коней, поле. Його оповідь – єдиний акт смислотворення серед тотального нівелювання. „Коли я говорив про землю, мені здавалось, що дихаю знову"[24]. Розповідь героя стає духовною альтернативою насильству. Липа показує: навіть без імені людина може залишатися собою, якщо здатна пам'ятати й говорити. Пам'ять – це її зброя. У цьому відчутний перегук з філософією Ганни Арендт, яка стверджувала: тоталітаризм починається там, де зникає пам'ять. Через історію „номеру" Юрій Липа промовляє до культури: нація починається там, де людина повертає собі ім'я.

Трилогію завершує новела „Табір". Це своєрідна українська версія Альбера Камю, але написана раніше: філософія межі, де нація випробовується не мечем, а терпінням. Простір табору є світом, де ідентичність остаточно стирається. „Сонце висіло низько, як медаль, і не гріло. Люди ходили, як тіні"[25]. Тут Липа досягає екзистенційної глибини, показуючи людину не як героя, а як свідка. Вижити – означає зберегти

[23] Ibidem, c. 45.
[24] Ibidem, c. 46.
[25] Ibidem, c. 53.

пам'ять. У фінальній новелі „Табір" звучить авторське кредо: „Серед руїни, серед холоду, серед голоду – ще лишається людина". Письменник перетворює досвід страждання на етичний закон: „Вони вмирали, але не зраджували одне одного – навіть у сні"[26].

Таку думку можна вважати квінтесенцією всього „Нотатника". Справді, у першому томі смислотворення відбувається через дію: боротьбу, війну, покуту; у другому – через працю й пам'ять; у третьому – через мовчання й виживання. Ці етапи формують культурний код: шлях нації від героїчного міфу до філософії самопізнання. Липа першим у міжвоєнній прозі показав війну не як епос, а як моральну кризу, простір духовних випробувань. Його герої – свідки історії, у яких народжується нова культура. Кожна новела у Юрія Липи водночас творить і руйнує сенс, формує й підважує ідентичність.

Саме тому у „Нотатнику" нація впізнає свою історію, біль і сумнів. Юрій Липа доводить: культура народжується там, де людина, навіть у темні часи, шукає сенсу і не зраджує собі. Тому „Нотатник" – дороговказ нам сьогодні: як вистояти, коли навколо все руйнується, і як залишитися собою у світі, який щодня випробовує твою ідентичність.

References

Ga̍damer G.-G̀., *Ìstina ì metod*, per. z nìm., t. 1: *Germenevtika: osnovi filosofs'koï germenevtiki*, Ûnìvers, Kiïv 2000 [Ґадамер Ґ.-Ґ., *Істина і метод*, пер. з нім., т. 1: *Герменевтика: основи філософської герменевтики*, Юніверс, Київ 2000].

Kološuk N., *Marinìsts'kì ta odes'kì motivi v povìstì Ûrìâ Lipi „Grinìv"*, „Aktual'nì problemi slov'ânsʹkoï fìlologìï" 2011, vip. XXÌV, č. 2, s. 274–286 [Колощук Н., *Маріністські та одеські мотиви в повісті Юрія Липи „Гринів"*, „Актуальні проблеми слов'янської філології" 2011, вип. XXIV, ч. 2, с. 274–286].

Lìteraturoznavča enciklopedìâ: u 2 t., avtor-ukladač Û. Ì. Kovalìv, t. 1, Akademìâ, Kiïv 2007 [*Літературознавча енциклопедія*: у 2 т., автор-укладач Ю. І. Ковалів, т. 1, Академія, Київ 2007].

Lipa Û., *Notatnik: novelì*, Kanadsʹko-ukraïnsʹkij bìblìotečnij centr 1955, t. I [Липа Ю., *Нотатник: новелі*, Канадсько-український бібліотечний центр 1955, т. І].

Lipa Û., *Notatnik: novelì*, Kanadsʹko-ukraïnsʹkij bìblìotečnij centr 1955, t. II [Липа Ю., *Нотатник: новелі*, Канадсько-український бібліотечний центр 1955, т. ІІ].

[26] Ibidem, c. 55.

Lipa Û., *Notatnik: novelì*, Kanads′ko-ukraïns′kij bìblìotečnij centr 1955, t. III [Липа Ю., *Нотатник: новелі*, Канадсько-український бібліотечний центр 1955, т. III].

Rusnak Ì., *Hudožnìj svìt noveli „Zakon" Ûrìâ Lipi* [u:] *S'omì Lipìvs'kì čitannâ: zbìrnik materìalìv*, Kiïv 2015, s. 128–140 [Руснак І., *Художній світ новели „Закон" Юрія Липи* [у:] *Сьомі Липівські читання: збірник матеріалів*, Київ 2015, с. 128–140].

Saênko V., *Novelìstika Ûrìâ Lipi: osoblivostì poetiki*, „Problemi sučasnogo lìteraturoznavstva" 2013, vip. 17, s. 137–147 [Саєнко В., *Новелістика Юрія Липи: особливості поетики*, „Проблеми сучасного літературознавства" 2013, вип. 17, с. 137–147].

Čerevatenko L., *„Gospod' mìcnim mene stvoriv ì dušu dav nerozdìlimu"* [u:] Û. Lipa, *Notatnik*, Ukraïns′kij Svìt, Kiïv 2000, c. 3–22 [Череватенко Л., *„Господь міцним мене створив і душу дав нерозділиму"* [у:] Ю. Липа, *Нотатник*, Український Світ, Київ 2000, с. 3–22].

Hall S., *Introduction. Who Needs "Identity"? Questions of Cultural Identity*, ed. by Stuart Hall and Paul du Gay, SAGE Publications, London 2000, p. 1–17.